

Rostysław KramarDOI: <https://doi.org/10.31648/an.4361>

Uniwersytet Warszawski

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7650-1421>

PIOSENKA TRWAJĄCA WIECZNOŚĆ: SOWIECKI APARAT REPRESJI WOBEC UKRAIŃSKIEGO FOLKLORU POLITYCZNEGO

Key words: folklore, Ukraine, communism, repression, archives

Na Ukrainie sowieckiej – w realiach ideologicznie jednolitego przekazu informacji – folklor polityczny był potężnym kanałem nieoficjalnej komunikacji dla znacznej części mieszkańców kraju. Opowiadanie dowcipów i wykonanie piosenek wyśmiewających komunistyczne władze już w latach 20. XX wieku stało rozpowszechnionym sposobem wyrażania przez wielu Ukraińców biernego oporu totalitaryzmowi, ponieważ ówczesne media część wiadomości zniekształcały, a część ignorowały. Literaturoznawca Serhij Jefremow, jeden z pierwszych ukraińskich uczonych, który dostrzegł tę tendencję, uważał, iż rozmowy, słuchy, a nawet dowcipy były wówczas bardziej wiarygodnym źródłem informacji niż media [Єфремов 1997, 62, 66, 76-77]. Współcześni badacze traktują materiały folklorystyczne zebrane przez Jefremowa na przestrzeni lat 1921-1929 jako cenne wskazówki dotyczące analizy nastrojów społecznych na Ukrainie w okresie wczesnego stalinizmu. Według literaturoznawcy Wołodymyra Panczenki dowcipy zarejestrowane przez ukraińskiego intelektualistę w jego dziennikach „były reakcją masowej świadomości na absurdalną rzeczywistość” [Панченко 2011, 20]. Z kolei sam Jefremow utwory folklorystyczne pokazujące stosunek ludności ukraińskiej do sowieckich realiów rozpatrywał jako prawdziwy *vox populi* [Єфремов 1997, 62]. Poniekąd, mówiąc o jakimś zjawisku charakteryzującym system sowiecki, wtrącał on w swoją opowieść nawet kilka dowcipów, anegdot etc. na opisywany temat (np. o przetasowaniach kadrowych na najwyższych szczeblach władz sowieckich – tzw. walka z „trockizmem”).

Jak wynika z obserwacji Jefremowa, „nowy folklor” pojawił się jednocześnie z nową, czyli sowiecką, władzą – jako swoista reakcja społeczeństwa na absurdalność bolszewickiego systemu. Zdaniem uczonego absurdalność

ta tym bardziej razi, że poważnie nowego ustroju nie traktują nawet jego budowniczości. Potwierdzają to sytuacje opisane przez Jefremowa, kiedy to antysowieckie dowcipy opowiadają sowieccy funkcjonariusze. I tak 4 stycznia 1924 roku profesor, pisząc o skrajnym cynizmie komunistów, zanotował: „Dowcipy te krążą od dawna, ale charakterystyczne to, że tym razem opowiedział je komunista i to publicznie. Na trzeźwo to przemówienie agitacyjne, a po pijaku – otwarte nabijanie się z samych podstaw tego przemówienia” [Сфремов 1997, 49]. Mimo tak dwuznacznych sytuacji z lat 20., o których profesor Jefremow wspomina w *Dziennikach*, już wówczas wielu Ukraińców zdawało sobie sprawę z tego, jak dramatyczne mogą być skutki upowszechniania politycznego folkloru. O obawach związanych z treścią swojego diariusza literaturoznawca pisał niejednokrotnie. Przeczucia te sprawdziły się, co więcej *Dzienniki*, w których zanotowano około 200 przykładów „nowego folkloru”, były jednym z głównych „materiałów dowodowych” jego „kontrrewolucyjnej” działalności w specjalnie sfabrykowanym przez sowieckie służby procesie tzw. Związku Wyzwolenia Ukrainy (1930).

Za swoisty sygnał nadchodzącej kryminalizacji satyry politycznej wysłany przez władze sowieckie najwyższego szczebla uważać możemy specjalne postanowienie z 1926 roku dotyczące zakazu malowania karykatur działaczy partii komunistycznej, co *de facto* oznaczało zakaz wszelkiej twórczości satyrycznej skierowanej przeciwko czołowym komunistom. Znany jest przypadek pozbawienia wolności karykaturzysty, który namalował satyryczny portrecik Nikołaja Bucharina, członka biura politycznego partii bolszewickiej [Сорокин 2012, 65].

Niemniej jednak lata 20. i początek lat 30. były czasem, kiedy folklorysty ukraińscy zwracali uwagę na ustną twórczość ludową, która wyśmiewała zarówno komunistyczne państwo, jak i jego liderów. Świadczy o tym wciąż niewystarczająco dobrze opracowany największy zbiór antysowieckich utworów folklorystycznych zbieranych na Ukrainie w omawianym okresie. Chodzi o materiały z Etnograficznej Komisji Wszzechukraińskiej Akademii Nauk, która istniała w Kijowie w latach 1921-1933. Prężnie działająca instytucja naukowa realizowała szeroko zakrojony program rejestrowania folkloru, w tym tzw. nowoczesnego albo – jak go wówczas nazywano – popaździernikowego (ukr. *пожовтневого*), czyli powstałego po rewolucji październikowej 1917 roku¹. Twórczość ludową zapisywano na terenie całej republiki przy wsparciu setek lokalnych pasjonatów folkloru, m. in. krajoznawców, nauczycieli, studentów i uczniów. Na początku 1929 roku z komisją współpracowało 1,2 tys. stałych korespondentów i około 11 tys. tych, którzy zebrane materiały wysyłali do Kijowa sporadycznie [Рубан 1999, 130]. Znaczenie powstającego wówczas folkloru dla zrozumienia procesów zachodzących na wsi podkreślał jeden z organizatorów komisji Wiktor Petrow. Uważał on, że ludowa piosenka może

¹ Współczesna folklorystyka definiuje ten folklor jako polityczny [Гарасим 2006, 3; Пащенко 2008, 3-12].

powiedzieć o życiu chłopów znacznie więcej niż protokoły i sprawozdania z posiedzeń rady wiejskiej [Петров 1925, 14]. Nie dziwi zatem fakt, iż wśród tysięcy tekstów folklorystycznych nadesłanych przez korespondentów komisji do Kijowa znalazło się niemało utworów krytycznie odnoszących się do kolektywizacji rolnictwa oraz szerzej do całego systemu komunistycznego. Jedynie niektóre grupy tematyczne takiej twórczości ludowej stały się wówczas przedmiotem solidnych opracowań naukowych. Przykładowo analizie poddano tzw. folklor cudów – legendy, opowiadania i piosenki powstające na Podolu w odpowiedzi na sowiecką politykę ateizacji społeczeństwa [Дмитрук 1925; 1929]. Natomiast utwory o tematyce antykołchozowej, wyraźnie antysowieckiej, które również znajdowały się w rękopisach wysyłanych do Kijowa do obiegu naukowego wówczas nie trafiły. Po pogromie komisji, którego władze komunistyczne dokonały w 1933 roku, materiały zgromadzone w jej archiwum znalazły się w zasobach Instytutu Folkloru Ukraińskiego Akademii Nauk USRR, po czym poddano je selekcji. Te, które uznano za antysowieckie, trafiły do zbioru specjalnego. Dostęp do niego został znacznie ograniczony. Dopiero w latach 90. „represjonowany” folklor powrócił do ogólnodostępnego archiwum Instytutu Folkloru, Sztuki i Etnografii Narodowej Akademii Nauk Ukrainy [Пащенко 2008, 12].

W okresie wielkiego terrorku stalinowskiego sowiecki aparat represji traktuje folklor polityczny jako rodzaj działalności antypaństwowej. Wówczas wobec osób opowiadających polityczne dowcipy czy śpiewających satyryczne przyśpiewki „czastuszki” stosuje się artykuł 58-10 Kodeksu karnego USRR („agitacja kontrrewolucyjna”). Mimo iż zapis ten usunięto z sowieckiego prawa w 1961 roku, folklor polityczny był przedmiotem zainteresowania sowieckich służb specjalnych do ostatnich lat istnienia ZSRR. W latach 30.-50. XX wieku sowiecki aparat represji stosował wobec osób upowszechniających ludową satyrę polityczną karę pozbawienia wolności od 3 do 10 lat wraz z konfiskatą majątku. Część osób represjonowanych za wykonanie folkloru politycznego nigdy nie wróciła z GUŁAGu.

Przyczyny zainteresowania komunistycznego aparatu represji folklorem politycznym przeanalizowali rosyjscy badacze Aleksandra Archipowa i Siergiej Niekludow [Архипова, Неклюдов 2013, 50-53]. Ich zdaniem archiwa służb specjalnych są źródłem wartym uwagi tych uczonych, którzy zajmują się autentyczną ludową twórczością narodów ZSRR. Wobec funkcjonariuszy sowieckich zajmujących się folklorem politycznym Archipowa używa wymownego określenia „czekiści-folklorysty”. Badaczka podkreśla, że przykłady folkloru politycznego zdarzają się w materiałach na temat nastrojów ludności przygotowywanych już w latach 20. przez CzeKa. Wiadomo, że w ZSRR wszystkie regionalne oddziały organów bezpieczeństwa zobowiązane były do składania regularnych sprawozdań właśnie na ten temat [Боева 2008, 59]. Niejednokrotnie do tego typu dokumentów trafiały informacje ciekawe obecnie dla folklorystów – o sytuacjach folklorotwórczych, o dowcipach i piosenkach, które budziły podejrzenia władz, o nielojalność obywatela wobec reżimu

[Архипова 2010, 2]. Archipowa i Niekludow, bazując na materiałach z archiwów rosyjskich, twierdzą, że „zbieracze folkloru” z CzeKa, NKWD i MGB spisywali ustną twórczość ludową, ponieważ uważali ją za miarodajne źródło wiedzy o nastrojach ludności [Архипова 2013, 50]. Ustalenia te potwierdzono w procesie analizy podobnych materiałów archiwalnych na Ukrainie. Wiele dokumentów z okresu stalinowskich represji, które gromadzone były przez NKWD, MGB lub KGB, przechowywane są obecnie w Głównym Państwowym Archiwum Służby Bezpieczeństwa Ukrainy (ukr. ГДА СБУ). Przez prawie dwie dekady po rozpadzie ZSRR były one oznaczone jako „tajne”, co utrudniało pracę badaczy. Intensywny proces odtajniania tych materiałów trwał w latach 2008-2011. Przyjęcie ukraińskiej ustawy „O dostępie do archiwów organów represyjnych komunistycznego reżimu totalitarnego lat 1917-1991” (kwiecień 2015) doprowadziło do uproszczenia procedury wyszukiwania akt, w których są informacje o folklorze politycznym okresu stalinowskiego. Kwerendy przeprowadzone przez autora artykułu w Archiwum Państwowym SBU potwierdziły przypuszczenie, że takich informacji w dokumentach zachowanych na Ukrainie nie brakuje.

Teksty folklorystyczne cytowane w okresowych informacyjno-analitycznych sprawozdaniach aparatu represji i sprawach represjonowanych figurują jako dowód działań „kontrrewolucjonistów” przeciw reżimowi. Prokuratorzy kwalifikowali takie materiały jako antysowieckie lub kontrrewolucyjne (np. „kontrrewolucyjne dowcipy”, „kontrrewolucyjne czastuszki”). W tego typu dokumentach można znaleźć wiele opisów sytuacji i okoliczności, w których istniały i rozpowszechniały się dowcipy oraz piosenki polityczne. W większości przypadków przykłady folkloru politycznego, występujące w aktach spraw kryminalnych, stanowią satyrę ludową (dowcipy, czastuszki, przysłowia, monostrofy).

Folklor polityczny oraz informacja o jego funkcjonowaniu pojawia się w dokumentach dwóch typów: 1) w sprawozdaniach o nastrojach ludności, które regularnie były przygotowywane dla organów represji i partii komunistycznej; 2) w aktach represjonowanych zgodnie ze wspomnianym artykułem 58-10 Kodeksu karnego USRR (był identyczny z kk ZSRR). W regularnych sprawozdaniach na temat nastrojów ludności można znaleźć opinie przedstawicieli różnych warstw społecznych, rozmaitych grup wiekowych. Wzmianki o folklorze politycznym są w aktach zarówno osób dorosłych, jak i bardzo młodych, w tym nawet uczniów szkół.

Sprawy karne, w których folklor polityczny figuruje jako dowód antysowieckiej działalności mieszkańców USRR, w znacznym stopniu pochodzą z lat 30. i dotyczą procesów odbywających się na wsi w okresie tzw. kolektywizacji, czyli wywłaszczenia chłopów ukraińskich. Przymusowa kolektywizacja rolnictwa prowadzona przez władze sowieckie na przełomie lat 20. i 30. XX wieku napotkała duży opór ze strony chłopstwa. Właśnie na Ukrainie – spośród wszystkich republik ZSRR – zarejestrowano wówczas najwięcej powstań i buntów tej grupy ludności [Грациози 2008, 51]. W samym tylko 1930 roku na terytorium USRR w ponad 4,1 tys. wystąpień przeciwko władzom sowieckim

wzięło udział ponad 1,2 mln mieszkańców wsi [Cnpomue 2015, 18]. Nawet po stłumieniu buntów przez sowiecki aparat represji wieś ukraińska nie przestała sprzeciwiać się kolektywizacji. W latach 1932-1933 powszechną formą kontestacji stalinowskiej polityki agrarnej stał się bierny opór odgórnie narzuconemu systemowi gospodarki rolnej. Świeżo upieczeni kołchoźnicy ukraińscy masowo sabotowali prace na upaństwowionej ziemi. „Wieśniak, mimo że głodny, nie chce iść do pracy i całymi dniami wyleguje się na słoneczku. Niechęć swoją do pracy motywuje tym, że jakby dużo i chętnie nie pracował, i tak nic za swoją pracę nie dostanie” – w ten sposób polski wywiadowca informował swoich przełożonych we Lwowie o nastrojach na skolektywizowanej wsi ukraińskiej jesienią 1932 roku [Hołodomor 2008, 153]. Według raportów przedstawicieli lokalnych władz sowieckich na Ukrainie centralnej w latach 1932-1933 w pracy nie pojawiała się od 30 do 70 proc. kołchoźników, a ci, którzy pracowali, robili to nieregularnie albo w niewielkim wymiarze czasowym [ЦДАГОУ, 77, 88].

Różnorodny pod względem form bierny sprzeciw kołchoźników jest dobrą ilustracją tezy francuskiego sowietologa Nikoła Verta o ewolucji społeczeństwa znajdującego się w kleszczach totalitaryzmu [Берт 2010]. Istnienie w okresie stalinizmu rozmaitych form autonomii obywateli według Verta potwierdza tezę, że we wspólnocie ewoluującej pod presją totalitarnej ideologii nie sposób doszczętnie zniszczyć inercji, nonkonformizmu i sprzeciwu.

Jednym z zauważalnych elementów biernego sprzeciwu przeciwko totalitaryzmowi na Ukrainie w latach 20. i 30. był folklor polityczny. Podkreślają to współcześni badacze ukraińskiej kultury ludowej XX wieku oraz historycy zajmujący się sowiecką codziennością. Kanadyjski historyk Lynne Viola, badacz aktywnych i pasywnych form kontestacji polityki kolektywizacji i sowietyzacji, wymienia folklor wśród tych elementów sprzeciwu, które pomagają zrozumieć „kulturę oporu”, charakterystyczną dla „świata chłopów” [Виола 2010, 12]. Z kolei ukraiński folklorysta Roman Kyrzcziw twierdzi, że ustna twórczość ludowa lat 20. odzwierciedla „typowy charakter świadomości politycznej i nastrojów rozmaitych warstw społeczeństwa Ukrainy” [Кирчів 2010, 137].

Typowym przykładem postępowania karnego przeciwko chłopom opowiadającym polityczne dowcipy jest sprawa prowadzona w 1937 roku przeciwko Andrijowi Kyrylcence (ur. 1873 r.) z miejscowości Wijtiwci w obwodzie kijowskim, którego oskarżono o działalność antysowiecką [ГДА СБУ, F. 6, spr. 36027]. Ciekawe, że ten kołchoźnik, oskarżony o agitację antysowiecką, był człowiekiem niezamożnym – tzw. biedniakiem, czyli obywatelem, który w sowieckiej hierarchii społecznej miałby być bliski władzy. W kołchozie pracował jako specjalista do spraw ewidencji. Podczas przesłuchań Kyrylczenko twierdził, że wykonując swoje obowiązki służbowe, czasami jedynie „dla żartu” opowiadał „antysowieckie” dowcipy. W protokołach przesłuchań aresztowanego oraz świadków są przykłady dowcipów, które miał rozpowszechniać ten człowiek. Wśród tekstów zapisanych przez śledczego są żarty, które były dość popularne w okresie komunizmu, co potwierdzają różne publikacje. Jest to np. dowcip

o świni, która ucieka z ZSRR, bo głodni obywatele sowieccy zjedli jej karmę, albo o deficycie smaru do osi wozów, zamiast której kołchoźnicy wykorzystują krowi gnój, mówiąc przy tym: „Jakie władze, takie mazie” (Яка вла́сть – така ма́сть) [ГДА СБУ, F. 6, spr. 36027, 21]. Inny dowcip z tejże sprawy – o tym jak Lenin przyjeżdża do Stalina na osie – również jest znany w kilku wariantach². W akcie oskarżenia Kyrylczenki opowiadanie dowcipów zakwalifikowano jako sposób wywoływania nienawiści do władz, a także narzędzie niszczenia kołchozu. „Opowiadał kołchoźnikom wszelakie dowcipy kontrrewolucyjne, starał się poprzez te dowcipy wywołać nienawiść do ustroju sowieckiego i wodzów partii” [ГДА СБУ, F. 6, spr. 36027, 38]. Kijowski sąd obwodowy skazał 63-letniego rolnika na 5 lat niewoli w łagrze o zaostrozonym rygorze i 3 lata pozbawienia praw. Zrehabilitowano go dopiero w 1992 roku, już po rozpadzie ZSRR. W uzasadnieniu rehabilitacji podkreślono, że Kyrylczenkę represjonowano m.in. za to, iż opowiadał dowcip, który „wyśmiewał poziom intelektualny otoczenia Stalina”. Sędzia uniewinniający Kyrylczenkę w swoim postanowieniu zaznaczył, że w roku 1992 nie było już komu wręczyć tego dokumentu – ani represjonowany, ani jego krewni już nie żyli [ГДА СБУ, F. 6, spr. 36027, 58].

Innym charakterystycznym przykładem oskarżania w „trockizmie”, który skierowany był na „dyskredytację wodza narodów”, jest sprawa szeregowych czerwonoarmistów Stepana Serbyna (ur. 1911) i Pawła Sofijienki (ur. 1918) z 1937 roku, czyli w szczytowej fazie dekady Wielkiego Terroru [ГДА СБУ, F. 6, spr. 55462]. Dwóch przyjaciół, żołnierzy pochodzących ze wsi na Kijowszczyźnie, oskarżono o rozpowszechnianie dowcipów „kontrrewolucyjnych” oraz „provokacyjnych” głosów o głodzie na Ukrainie. Według materiałów tej sprawy młodzi ludzie opowiadali innym żołnierzom swoje przeżycia z 1933 roku, np. o tym jak głodni ludzie zbierali kłosa w polu. Opowiadali także „bardzo często” dowcipy „kontrrewolucyjne”. W protokołach przesłuchań aresztowanych czerwonoarmistów są przykłady dwóch dowcipów. Pierwszy – o wartowniku, który ochrania Kreml i dba o to, żeby „żadna swolocz” stąd nie wyszła. Drugi – o wykładzie dla kołchoźników na temat komunizmu, który się nie powiódł. Zarówno jeden, jak drugi tekst są wariantami satyry politycznej, znanej z różnych publikacji³. Stalinowska „praworządność” jednoznacznie ocenia ludową twórczość: „Sofijenko wśród czerwonoarmistów opowiadał dowcipy kontrrewolucyjne, mając na celu dyskredytację istniejącego ustroju, i rozpowszechniał provokacyjne głosy o głodzie w naszym kraju” [ГДА СБУ, F. 6, spr. 55462, 107]. Obu czerwonoarmistów ukarano 6 latami więzienia i 3 latami pozbawienia praw. Jak wynika z materiałów późniejszego postępowania rehabilitacyjnego, los Stepana Serbyna jest nieznany, ponieważ ślad po nim zaginął podczas katorgi w GULAG’u, natomiast Pawło Sofijenko po 3 latach w łagrze został inwalidą [ГДА СБУ, F. 6, spr. 55462, 134].

² Por. [Семенко 1992, 49]

³ Por. [Семенко 1992, 65, 68].

Równie dramatyczny był los innego chłopca – Grigorija Osadczygo (ur. 1911 r.) ze wsi Katiuzanka z obwodu kijowskiego, któremu zmarnowano życie z powodu publicznego wykonania jednej zwrotki satyrycznej piosenki. Według materiałów z jego sprawy incydent nastąpił w 1937 roku podczas uroczystości, które odbyły się na wiejskim boisku podczas komunistycznego święta Dnia Młodzieży. W trakcie przemówień miejscowych komunistycznych notabli Osadczy zaśpiewał satyryczną piosenkę „czastuszkę”, która rozprzestrzeniała się na Ukrainę podczas kolektywizacji i głodu: „Kiedy Lenin umierał Stalinowi rozkazywał, aby chleba nie dawał, słoniny nie pokazywał” („Коли Ленін помирав, Сталіну приказував, щоби хліба не давав, сала не показував”) [ГДА СБУ, F. 6, spr. 68164, 4]. Za tę piosenkę chłop zapłacił wysoką cenę. Został skazany na 4 lata pozbawienia wolności i 2 lata pozbawienia praw. Nie wiadomo, jaki był jego dalszy los. Kiedy w 1991 roku Osadczy został zrehabilitowany, sędziom nie udało się znaleźć jego samego ani jego krewnych, których można by było poinformować o tym, że represjonowanego po tylu latach jednak uniewinniono.

W zasobach Głównego Państwowego Archiwum Służby Bezpieczeństwa Ukrainy wśród spraw karnych z lat 30.-50. XX wieku nie brakuje przykładów represjonowania wykonawców folkloru politycznego, którzy reprezentowali szerokie warstwy społeczeństwa ukraińskiego. O szerzenie „agitacji antysowieckiej” poprzez opowiadanie dowcipów bądź wykonanie satyrycznych piosenek oskarżano wówczas przedstawicieli inteligencji miejskiej, w tym urzędników i nauczycieli, a także „klasowo bliskich” bolszewikom robotników. Nie sposób nie zwrócić uwagi na to, jak dużo w dokumentach tego typu, jak również w sprawozdaniach o nastrojach społeczeństwa, jest informacji o tym, że folklor polityczny funkcjonuje wśród ukraińskiej młodzieży. Temu zagadnieniu poświęcone są liczne sprawozdania sowieckich służb tajnych, które obfitują w przykłady ówczesnej satyry folklorystycznej, jak np. obszerna relacja o nastrojach młodzieży szkolnej w 1935 roku [ГДА СБУ, F. 16, spr. 47]. Informacje zebrane przez funkcjonariuszy NKWD w rejonach i obwodach USSR posegregowane są według kryteriów geograficznych. Funkcjonariusze NKWD informowali swoich przełożonych o przejawach nastrojów antysowieckich, ilustrując swoje doniesienia dowcipami, piosenkami, wierszami, które były podsłuchane lub zapisane przez „czekistów-folklorystów” podczas przesłuchań podejrzanych o „działalność kontrrewolucyjną” lub świadków w ich sprawach. W takich sprawozdaniach znajdujemy całe „rubryki” folklorystyczne sporządzone przez sowiecki aparat bezpieczeństwa. W raporcie z 1935 roku teksty folklorystyczne zostały pogrupowane w serii „antyradzieckie czastuszki i wiersze” [ГДА СБУ, F. 16, spr. 47, 90]. W rubryce umieszczono przykłady satyry ludowej zarejestrowanej przez funkcjonariuszy NKWD w różnych regionach Ukrainy. Teksty folklorystyczne przedstawione w dokumencie są typowe dla tamtej epoki i znane są z wielu innych źródeł. Przykładowo w rejonie tiraspołskim aparatczycy sowieccy zarejestrowali jedną z najbardziej popularnych w latach 30. satyrycznych miniatur ludowych. „We wsi Parkany uczeń Stepanow 15 lat,

syn biednego chłopca w szkole wielokrotnie śpiewał antysowieckie piosenki: «Na kołchozie sierp i młot, a w kołchozie śmierć i głód» (На колгоспі серп і молот, а в колгоспі смерть і голод) [ГДА СБУ, F. 16, spr. 47, 90].

Sowiecki aparat represji przypadki wykonania podobnych piosenek czy dowcipów rozpatrywał w kategoriach dywersji ideologicznej wymierzonej przeciwko ustrojowi sowieckiemu i wymierzał wykonawcom takiego folkloru surowe kary, zazwyczaj co najmniej 3 lata więzienia. Ponieważ na początku lat 90. XX wieku prokuratorzy niepodległego państwa ukraińskiego przeprowadzili szeroką akcję rehabilitacji niewinnie represjonowanych w okresie stalinowskim, łatwo jest na podstawie analizy postępowań uniewinniających dostrzec pewną tendencję dotyczącą losów skazanych za folklor polityczny. Wielu z nich otrzymawszy nawet względnie niewysokie jak na okres totalitaryzmu wyroki, nigdy jednak nie wróciło na wolność. Warto zaznaczyć, że pomimo usunięcia na początku lat 60. z sowieckiego kk artykułu 58-10, który kryminalizował folklor polityczny, znajdował się on pod łupą sowieckich służb specjalnych faktycznie do końca istnienia ZSRR. Charakterystyczna pod tym względem jest np. sprawa karna Wołodymyra Horowoja, ukraińskiego dysydenta ze Lwowa, który w tajnym laboratorium fotograficznym kopiował rozmaite teksty uznane przez ideologów komunistycznych za szkodliwe i antysowieckie [Державний архів, F. 239, op. 3, spr. № 197]. W 1977 roku skazano go na 6 lat więzienia. W materiałach dowodowych tej sprawy znajdują się teksty ukraińskich ludowych piosenek uznawanych w ZSRR za „nacjonalistyczne”.

Reasumując, należy podkreślić, że ustny folklor ukraiński z okresu totalitaryzmu daje pełniejszy obraz ówczesnej rzeczywistości oraz nastrojów szerokich kręgów społeczeństwa. Z kolei represje stosowane przez aparat bezpieczeństwa wobec osób upowszechniających satyrę folklorystyczną doskonale pokazują rzeczywisty stosunek władz komunistycznych do autentycznej kultury ludowej, która podobno była wysoko ceniona przez budowniczych ustroju sowieckiego. Penalizując wykonanie politycznego folkloru, komuniści jednocześnie uważnie mu się przyglądali, ponieważ traktowali tę warstwę ludowej kultury jako odzwierciedlenie rzeczywistych nastrojów obywateli. Sprawy karne Ukraińców skazanych w okresie stalinizmu na podstawie art. 58-10 kk USRR, przechowywane w archiwach byłych komunistycznych struktur siłowych, są prawdziwą kopalnią wiedzy na temat zakazanego i prześladowanego niegdyś folkloru. Większość tych do niedawna jeszcze niedostępnych dla badaczy dokumentów nie jest opracowana przez folklorystów.

Bibliografia

CDAGOU (Central'nij derżavnij arhiv gromads'kih ob'édnan' Ukraïni), F. 1, Op. 20, Spr. 5480, Ark. 77, 88 [ЦДАГОУ (Центральний державний архів громадських об'єднань України), Ф. 1, Оп. 20, Спр. 5480, Арк. 77, 88].

- Deržavnij Arhiv L'vivs'koï oblasti, F. 239, op. 3, spr. № 197 [Державний архів Львівської області, Ф. 239, оп. 3, spr. № 197].
- GDA SBU (Golovnij deržavnij arhiv Službi bezpeki Ukraïni), F. 6, spr. 5546 [ГДА СБУ (Головний державний архів Служби безпеки України, Ф. 6, spr. 55462)].
- GDA SBU, F. 6, spr. 36027 [ГДА СБУ, Ф. 6, spr. 36027].
- GDA SBU, F. 6, spr. 68164 [ГДА СБУ, Ф. 6, spr. 68164].
- GDA SBU, F. 6, spr. 47 [ГДА СБУ, Ф. 16, spr. 47].
- Arhipova Aleksandra. 2010. *Poslednij car'-zbavitel': sovetskaâ mifologiâ i fol'klor 20–30-h gg. XX v.* „Antropologičeskij forum-onlajn” № 12: 1-30. W: http://anthropologie.kunstkamera.ru/files/pdf/012online/12_online_arkhipova.pdf [Доступ 20 VII 2018] [Архіпова Александра. 2010. *Последний царь-избавитель: советская мифология и фольклор 20–30-х гг. XX в.* „Антропологический форум-онлайн” № 12: 1-30. W: http://anthropologie.kunstkamera.ru/files/pdf/012online/12_online_arkhipova.pdf [Доступ 20 VII 2018].
- Arhipova Aleksandra, Neklûdov Sergej. 2013. *Fol'klor i vlast' v „zakrytom obšestve”*. W: Pančenko Aleksandr. *Russkij političeskij fol'klor. Issledovaniâ i publikacii*, Moskva: Rossijskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet : 39-86 [Архіпова Александра, Неклюдов Сергей. 2013. *Фольклор и власть в „закрытом обществе”*. W: Панченко Александр. *Русский политический фольклор. Исследования и публикации*. Москва: Российский государственный гуманитарный университет : 39-86].
- Boeva Lûbov'. 2008. *Učastie VČK-OGPU v „ozdorovlenii” râdov RKP (b) v načale 1920-h godov.* „Vestnik Moskovskogo gorodskogo pedagogičeskogo universiteta” № 1(22): 58-66 [Боева Любовь. 2008. *Участие ВЧК-ОГПУ в „оздоровлении” рядов РКП (б) в начале 1920-х годов.* „Вестник Московского городского педагогического университета” № 1(22): 58-66].
- Dmitruk Nikanor. 1925. *Pro čudesa na Ukraïnì roku 1923-go.* „Etnografičnij višnik” kn. 1: 50-65 [Дмитрук Никанор. 1925. *Про чудеса на Україні року 1923-го.* „Етнографічний вісник” кн. 1: 50-65].
- Dmitruk Nikanor. 1929. *Čudesa na Poltavšini roku 1928-go.* „Etnografičnij višnik” kn. 8: 168-180 [Дмитрук Никанор. 1929. *Чудеса на Полтавщині року 1928-го.* „Етнографічний вісник” кн. 8: 168-180].
- Ėfremov Sergij. 1997. *Šodenniki. 1923-1929.* Kiïv: gazeta „Rada” [Сергій Єфремов. 1997. *Щоденники. 1923-1929.* Київ: газета „Рада”].
- Garasim Âroslav. 2006. *Političnì žanri fol'kloru (idejnij konstruktivizm melosu ta estetika narodnoï satiri).* „Višnik L'vivs'kogo univërsitetu. Seriâ filologična” Vip. 37: 124-129]. [Гарасим Ярослав. 2006. *Політичні жанри фольклору (ідейний конструктивізм мелосу та естетика народної сатири).* „Вісник Львівського університету. Серія філологічна” Вип. 37: 124-129].
- Grაციози Andrea. 2008. *Velikaâ krest'ânskaâ vojna v SSSR. Bol'sheviki i krest'âne 1917-1933*, Moskva: ROSSPËN [Грациози Андреа. 2008. *Великая крестьянская война в СССР. Большевики и крестьяне 1917-1933*, Москва: РОССПЭН].
- Hołodomor 1932-1933. Wielki Głód na Ukrainie w dokumentach polskiej dyplomacji i wywiadu.* 2008. Wyb. i oprac. Bruski J. Warszawa: PISM.
- Kirčiv Roman. 2010. *Dvadcâte stolittâ v ukraïnc'komu fol'klorì.* L'viv: Ìnstitut narodoznavstva NAN Ukraïni [Кирчів Роман. 2010. *Двадцять століття в українському фольклорі.* Львів: Інститут народознавства НАН України].
- Pančenko Volodimir. 2011. *Žittâ bez ilûzij.* „Tižden” № 42: 20-22 [Панченко Володимир. 2011. *Життя без ілюзій.* „Тиждень” № 42: 20-22].
- Pašenko Ėvgen. 2008. *„Uže gai listom kriê” (usna narodna politična tvorčist').* W: *Ukraïns'kij političnij fol'klor.* Kiïv: Vidavec' Mikola Dmitrenko: 3-12 [Пащенко

- ко Євген. 2008. „Уже гаї листом криє” (усна народна політична творчість). W: *Український політичний фольклор*. Київ: Видавець Микола Дмитренко: 3-12].
- Petrov Viktor. 1925. *Misce fol'kloru v kraêznaustvì*. „Etnografìčnij vìsник” кн. 1: 12-21 [Петров Віктор. 1925. *Місце фольклору в краєзнавстві*. „Етнографічний вісник” кн. 1: 12-21].
- Ruban Oksana. 1999. *Etnografìčna komisiâ Akademii Nauk Ukraïni*. „Narodna tvorčist' ta etnografiâ” № 4 [Рубан Оксана. 1999. *Етнографічна комісія Академії наук Украïни*. „Народна творчість та етнографія” № 4: 126-132].
- Semenko Ūrij. 1992. *Narodne slovo. Zbìrnik sučasnoho ukraïns'kogo fol'kloru*. L'viv: Večir-nâ godina [Семенко Юрій. 1992. *Народне слово. Збірник сучасного українського фольклору*. Львів: Вечірня година]
- Solovej Eleonora. 1997. *Suspil'na j literaturna doba v šodennikah Sergiâ Êfremova*. W: Êfremov Sergij. *Šodenniki. 1923-1929*. Київ: Gazeta „Rada”: 21-30 [Соловей Елеонора. 1997. *Суспільна й літературна доба в щоденниках Сергія Єфремова*. W: Єфремов Сергій. *Щоденники. 1923-1929*. Київ: Газета „Рада”: 21-30].
- Sorokin Andrej. 2012. *Sam sebâ anatomiruet*. „Diletant” № 11: 62-67 [Сорокин Андрей. 2012. *Сам себя анатомирует*. „Дилетант” № 11: 62-67].
- Sprotiv genocidu. Kniga-katalog vistavki*. 2015. Red. Tilišak V. Київ-L'viv: Časopis [Спротив геноциду. Книга-каталог виставки. 2015. Ред. Тилишак В. Київ-Львів: Часопис].
- Vert Nikola. 2010. *Terror i besporâdok. Stalinizm kak sistema*. Moskva: ROSSPÈN [Верт Николай. 2010. *Террор и беспорядок. Сталинизм как система*. Москва: РОССПЭН].
- Viola Lynne. 2010. *Krest'ânskij bunt v èpohu Stalina: Kollektivizaciâ i kul'tura krest'ânskogo soprotivleniâ*. Moskva: ROSSPÈN [Виола Линн. 2010. *Крестьянский бунт в эпоху Сталина: Коллективизация и культура крестьянского сопротивления*. Москва: РОССПЭН].

Summary

THE NEVER ENDING SONG: THE SOVIET APPARATUS OF REPRESSION AGAINST UKRAINIAN POLITICAL FOLKLORE

In the Soviet Ukraine, political folklore was a powerful channel of unofficial communication for a large part of that country's population. Telling jokes and performing songs that ridiculed communist authorities as early as in the 1920s was a widespread way of expressing mass resistance against totalitarianism for many Ukrainians. In the 1930s-50s', the Soviet apparatus of repression applied punishments of imprisonment lasting 3 to 10 years to those disseminating folkloric political satire along with confiscation of their property. Some people who were repressed for carrying out political folklore never returned from the GULAG. This article is based on folklore materials gleaned from criminal cases found in former NKVD and KGB archives, which were made available to researchers in 2015 in the Ukraine.

Kontakt z Autorem:
rostyslav.kramar@uw.edu.pl